

بانک‌های خصوصی و رقابت صنعت بانکداری

فتح اله تاری^۱، نسرين شمسیان^۲

دریافت: ۱۳۹۵/۲/۴ پذیرش: ۱۳۹۵/۵/۱۶

چکیده:

امروزه بانک‌های دولتی با ورود بانک‌های خصوصی برای کاهش هزینه‌های خود توجه بیشتری به رقابت در عرصه بانکداری دارند. وضعیت رقابت صنعت بانکداری در اقتصاد ایران با استفاده از داده‌های پانل ۱۵ بانک دولتی و خصوصی طی دوره ۸۷-۱۳۷۵ مطالعه شد. هدف ارزیابی رقابت و اندازه‌گیری درجه رقابت در پرداخت تسهیلات سیستم بانکی کشور است تا ساختار بازار در صنعت بانکداری ایران و میزان انحصاری بودن آن مورد سنجش قرار گیرد. در شناسایی وضعیت ساختار بازار بانکی، پژوهش حاضر به تبیین درجه تمرکز بازار بانکی کشور از طریق استخراج شاخص تمرکز لرنر می‌پردازد. نتایج حاصل از محاسبه این شاخص نشان داد که طی دوره موردبررسی بازار تسهیلات با ورود بانک‌های خصوصی تا حدی به سمت رقابتی شدن حرکت کرده است.

طبقه‌بندی JEL: C33, C87, D43, G21.

واژگان کلیدی: ساختار بازار، شاخص لرنر، رقابت، صنعت بانکداری.

۱. دکترای اقتصاد، دانشیار، عضو هیات علمی دانشگاه علامه طباطبائی، (نویسنده مسئول)،

.tarifath@yahoo.com

۲. کارشناس ارشد اقتصاد، دانشگاه علامه طباطبائی، shamsiyannasrin@yahoo.com

۱- مقدمه

مطالعات کاربردی در خصوص بازار مقوله‌ای است که در محافل علمی و کارشناسی ایران کمتر مورد توجه بوده است و عمده تحقیقات و پژوهشها ناظر به متغیرهای کلان و نحوه کارکرد کلان اقتصادی بوده‌اند. در سالهای اخیر، به دلیل تأکید برنامه‌های اقتصادی بر افزایش کارایی و رقابت در بازارها، گرایش به انجام مطالعات اقتصادی با پایه‌های خرد تا حدی افزایش یافته است. اقتصاددانان در مورد اهمیت نظام مالی در توسعه اقتصادی دیدگاههای متفاوتی دارند. گروهی از اقتصاددانان معتقدند توسعه نهادهای مالی و پولی نقش مثبتی در رشد و توسعه اقتصادی دارد. وجود بازار مالی رقابتی در اقتصاد هرکشوری، تخصیص بهینه‌ی منابع را در پی داشته و موجب شکوفایی، رشد و توسعه مناسب اقتصادی آن خواهد شد. اما چنانچه بازار مالی از درجه انحصاری بیشتری برخوردار باشد و قدرت بازاری در آن حاکم باشد، تخصیص منابع مالی به بخشهای مختلف اقتصادی بهینه نبوده و از کارایی نظام مالی کاسته خواهد شد.

صنعت بانکداری یکی از مهمترین بخشهای هر اقتصادی محسوب می‌شود و می‌توان بانکها را به‌عنوان مهمترین نهادهای بازار مالی هر کشور به شمار آورد؛ زیرا بانکها به‌عنوان واسطه منابع پولی در کنار بورس و بیمه از ارکان اصلی بازارهای مالی شمرده می‌شوند. بانکداری در اقتصاد ایران از اهمیت بیشتری برخوردار است چراکه درعمل این بانکها هستند که عهده دار تأمین مالی بلندمدت نیز می‌باشند. با توجه به اهمیت و نقش شبکه بانکی در اقتصاد ایران و نیز کمک به توسعه اقتصادی کشور و همچنین با توجه به تأکید برنامه‌های توسعه مبنی بر رقابت پذیری و کارایی نظام بانکی کشور، اندازه‌گیری درجه رقابت پذیری و بررسی نقش ورود بانکهای خصوصی به شبکه بانکی به‌منظور بهبود کارایی نظام بانکی در جهت نیل به اهداف توسعه و رشد تولید ملی، از اهمیت بسزایی برخوردار خواهد بود.

رقابت ازجمله موضوعاتی است که صاحب‌نظران علم اقتصاد همواره از آن به‌عنوان راهکاری برای رشد و شکوفایی و استفاده بهینه از منابع اقتصادی یاد می‌کنند و در بانکهای خصوصی زمینه بیشتری برای رقابت وجود دارد. منافع سیاسی احزاب و گروههای حاکم موجب می‌شود تا بانکهای دولتی بیشتر در فکر منافع سیاسی باشند و به دلیل دسترسی و استفاده آسان از یارانه‌های دولتی، تمایل و نیازی به رقابت برای افزایش خدمات نداشته باشند. (فرجی و وکیلی،

(۱۳۸۵، ۱۱۶-۱۱۵)

طیف گسترده‌ای از فعالیت‌های تجاری و خانوارها با بانک‌ها از طریق حسابهای سپرده، وام‌ها و سایر خدمات مالی مرتبط هستند و از این رو به‌طور مستقیم تحت تأثیر قیمت‌گذاری و سایر کارکردهای بانک قرار می‌گیرند. بنابراین احتمال می‌رود هر گونه نقص، ناکارایی و یا فعالیت غیررقابتی میان بانک‌ها، هزینه بیشتری را در مقایسه با سایر صنایع به اقتصاد وارد کند. بویژه، رقابت بین‌بانکی می‌تواند باعث افزایش رشد اقتصادی و بالابردن رفاه اجتماعی از طریق کاهش هزینه خدمات بانکی شود. یکی از مهمترین اصلاحاتی که بانک مرکزی پس از انقلاب اسلامی در سیستم بانکی ایران انجام داده، اجازه به بانک‌های خصوصی جهت فعالیت در سیستم بانکی ایران در سال ۱۳۷۹ باهدف افزایش رقابت و بهبود خدمات بانکی بوده است. در پی اصلاحاتی که در سالهای اخیر در سیستم بانکی ایران روی داده است، سوال اساسی که می‌تواند مورد توجه قرار گیرد میزان تأثیر و موفقیت این اصلاحات است. قبل از اصلاحات، صنعت بانکداری ایران از تعداد معدودی بانک‌های دولتی تشکیل شده بود. بانک‌های دولتی به دلایل بسیار از جمله درگیر شدن در تأمین حجم کلان منابع مالی مورد نیاز دستگاههای دولتی، انجام خدمات دولتی و فعالیت در فضایی که سیاست‌های پولی همواره تابع سیاست‌های مالی دولت بوده است و نیز با توجه به نبود زمینه رقابت دچار افت کارایی و کاهش کیفیت خدمات پولی و مالی شده بودند. بعد از ورود بانک‌های خصوصی، تغییراتی محسوس در سیستم بانکی ایران به چشم می‌خورد که باعث گردید بسیاری از محققان و کارشناسان اقتصادی به تغییر شرایط به سمت رقابتی‌تر شدن در صنعت بانکداری ایران امیدوار گردند. دلیل اصلی برای بسیاری از این انتظارات علاوه بر بهبود کیفیت خدمات، خوش بینی بسیاری از محققان درباره افزایش رقابت، کاهش تمرکز در سیستم بانکی ایران در اثر ورود بانک‌های خصوصی است. دلایل قابل توجه دیگری مانند کاهش فاصله میان نرخ سود سپرده‌ها و نرخ بهره تسهیلات اعطایی نیز ذکر شده است.

البته با توجه به اینکه در سیستم بانکی ایران نظام جیره بندی حاکم است (که در آن با توجه به سقف نرخ سود تسهیلات، تقاضا برای تسهیلات از عرضه آن بیشتر است) واضح است که به دلیل اجبار در رعایت کف و سقفی معین برای ارائه تسهیلات و همچنین نرخ سود بانکی، بانک‌ها قادر به رقابت در ارائه تسهیلات بیشتر و همچنین تعیین رقابتی نرخ سود نخواهند بود. هرچند برخی استثناها مانند بانک مسکن، بانک‌های خصوصی و مؤسسه‌های مالی و اعتباری برای افزایش جزئی این نرخ دیده می‌شود؛ اما سایر بانک‌های دولتی خصوصاً در این مورد نمی‌توانند با آن‌ها

به رقابت پردازند. در اینصورت رقابت در سیستم بانکی درواقع همان رقابت در جذب مشتری بیشتر خواهد بود.

۲- پیشینه‌ی تحقیق

«شفیعی» (۱۳۸۸) در پژوهش خود به تبیین شدت رقابت از طریق برآورد کشش نابرابری توزیع سهم بانک‌ها در صنعت بانکداری نسبت به ورود بانک‌های جدید و معرفی شاخص U دیویس^۱، می‌پردازد. نتایج حاصله از محاسبه این شاخص نشان داد که طی دوره موردبررسی ساختار صنعت بانکداری تا حدی به سمت رقابتی شدن حرکت کرده است؛ هر چند، با شرایط رقابتی همچنان فاصله زیادی وجود دارد. یکی از دلایل این مسئله را می‌توان در کوچک بودن اندازه کشش نابرابری توزیع سهم بانک‌ها نسبت به ورود بانک جدید عنوان داشت. درواقع، اندازه کوچک شاخص نشان می‌دهد در کوتاه‌مدت ورود بانک‌های جدید به صنعت بانکداری ایران تنها باعث تغییرات ناچیزی در توزیع سهم بانک‌ها و بنابراین حرکت بسیار آهسته به سمت فضای رقابتی خواهد بود.

«حمیدی صحنه» (۱۳۸۷) به اندازه‌گیری درجه رقابت در بازار بانکی کشور پرداخته است. براین اساس شرایط رقابتی سیستم بانکداری ایران را به‌طور کامل و بر اساس پایه های خرد و سازمان های صنعتی مورد مطالعه قرارداد و شاخص لرنر را برای هر سال به‌طور مجزا از تخمین سیستم معادلات هم‌زمان و با استفاده از رویکردهای جدید داده های تابلویی ناهمسان محاسبه نمودند. نتیجه پژوهش نشان می‌دهد که پس از ورود بانک‌های خصوصی یک تغییر ساختاری در شرایط رقابتی بازار بانکی ایران رخ داده است. شاخص لرنر برای سالهای بعد از ۸۲ و همراه با گسترش سهم بانک های خصوصی از بازار، روند نزولی را نشان می‌دهد.

«کمیلی» (۱۳۸۶) به محاسبه نرخ تمرکز در صنعت بانکداری ایران و برآورد رابطه میان نرخ سود سپرده‌ها و درجه تمرکز بازاری بانک‌ها پرداخته است. روش استفاده‌شده در برآورد رابطه بین نرخ سود سپرده و تمرکز بازار روش گشتاورهای تعمیم یافته (GMM)^۲ است. نتایج حاکی از آنست که اولاً تمرکز در صنعت بانکداری ایران به لحاظ دولتی و انحصاری بودن نظام بانکی

۱. Davies (1980).

۲. Generalized Method of Moments.

طی سالهای پس از انقلاب و همچنین تمرکز وجوه دولتی در برخی از بانک‌ها بالاست. ثانیاً از آنجائیکه رابطه منفی بین نرخ سود سپرده‌ها و درجه تمرکز بازاری بانک تأیید می‌شود، الگوی ساختار - رفتار - عملکرد^۱ توضیح‌دهنده رابطه بین ساختار و عملکرد در نظام بانکی ایران است. «دلایس و پیگولتوس^۲» (۲۰۰۹) در پژوهش خود به تخمین درجه قدرت بازاری بانک‌ها در دوره اصلاحات مالی در کشورهای اروپایی، و سپس به تجزیه و تحلیل عوامل سیاسی و نهادی متمایز مؤثر بر رقابت بانکی بین ۱۵ کشور عضو اتحادیه اروپا (EU15)^۳ طی سالهای ۲۰۰۵-۱۹۸۴ و زیرگروه‌هایی از (CEEs)^۴ کشورهای اروپای شرقی و مرکزی (بلوک شرق) طی سالهای ۲۰۰۵-۱۹۹۰ پرداختند. ایشان با استفاده از شاخص لرنر به اندازه‌گیری درجه رقابت در بازار بانکی کشورهای مذکور پرداختند. نتایج نشان می‌دهد در اکثر کشورهای اتحادیه اروپا، متوسط قدرت بازار در سیستم بانکی بین ۰,۱ و ۰,۴ مشاهده شده است؛ که نمایانگر رفتار رقابتی معتدل در این کشورهاست. در مورد کشورهای اروپای مرکزی و شرقی، نتایج به دست آمده کاملاً متفاوت از ۱۵ کشور عضو اتحادیه اروپاست؛ دوره اصلاحات مالی در کشورهای CEEs با افزایش قابل توجهی در متوسط قدرت بازاری بانک‌ها همراه است. علاوه بر این، بیشترین افزایش در قدرت بازاری بانک‌ها در کشورهایی مشاهده می‌شود که بخش بانکی آن‌ها به سرعت و قوی‌تر اصلاح شده‌است.

«مادوس و سولس^۵» (۲۰۰۷) تحول درجه رقابت در سیستم بانکی مکزیک را مورد مطالعه قرار دادند. نمونه مورد استفاده آن‌ها سالهای ۲۰۰۵-۱۹۹۳ را مورد بررسی قرار می‌دهد. دوره ای که شامل مقررات‌زدایی، آزاد سازی و ادغام در این بخش است. سیستم بانکی مکزیک در معرض تحول بر اثر ملی‌شدن بانک‌ها (۱۹۸۲)، خصوصی شدن آن‌ها (۱۹۹۱)، بحران نرخ ارز (دسامبر ۱۹۹۴)، افزایش درجه باز شدن به روی سرمایه‌گذاریهای خارجی (که شروع آن در ۱۹۹۴ بود) و ادغام آن از سال ۲۰۰۰ به بعد، قرار داشت. در این مطالعه از دو شاخص رقابت (شاخص لرنر و H-Statistic) استفاده شده است. شواهد تجربی با استفاده از شاخص‌ها وجود رقابت انحصاری را در این بخش تأیید می‌کند.

1. Structure – Conduct - Performance.

2. Delis and Pagoulatos.

۳. European Union.

۴. Central and Eastern European Countries.

5. Maudos and Solis.

«مادوس، فرناندز و همکاران»^۱ (۲۰۰۷) به تجزیه و تحلیل قدرت بازار در بازار سپرده‌ها و تسهیلات و همچنین بررسی کارایی در ۱۵ کشور اتحادیه اروپا طی سال‌های ۲۰۰۲-۱۹۹۳ پرداختند. سه شاخص مورد استفاده در این مقاله شاخص لرنر (مدل کورنو)، مثلث رفاه (رفاه ازدست رفته به دلیل قدرت بازاری) و هزینه کارایی هستند. در این مقاله فقدان رفاه اجتماعی در ۲۰۰۲ به قدرت بازار نسبت داده می‌شود. نتایج نشان می‌دهد که رفاه کسب شده به کاهش قدرت بازار وابسته است. همچنین نتایج به دست آمده حاکی است که قدرت بازار در بازار تسهیلات افزایش یافته در حالیکه در بازار سپرده‌ها کاهش را نشان می‌دهد.

۳- مبانی نظری تحقیق

ساختار بازار معرف جنبه‌ها و خصوصیات گوناگونی است که از برجسته‌ترین آن‌ها می‌توان به درجه‌ی تمرکز، تمایز محصولات و شرایط ورود و صرفه‌های مقیاس به بازار اشاره کرد. چون در بسیاری از موارد اندازه‌گیری موانع ورود و صرفه‌های مقیاس مشکل و غیرممکن است، محققان معمولاً برای شناسایی ساختار بازار از شاخصهای تمرکز استفاده می‌نمایند. ساده‌ترین و عملی‌ترین راه برای قضاوت در مورد رقابت و انحصار در بازارها، توجه به اندازه‌ی تمرکز است. (یوسفی، ۱۳۸۲، ۳۱۶-۳۱۵)

رفتار بنگاه در بازار تحت تأثیر اندازه‌ی تمرکز بازار است. برای محاسبه تمرکز بازار می‌توان به شاخصهای کمی متعددی مانند شاخص لرنر^۲، شاخص بین^۳، شاخص هرفیندال - هیرشمن^۴، شاخص هانا و کی^۵، شاخص معکوس تعداد بنگاهها و شاخص نسبت تمرکز^۶ بنگاههای برتر (نسبت تمرکز k بنگاهی) و... اشاره نمود. معیارهایی که مربوط به قدرت انحصاری است با کمی اختلاف در سطح بنگاه مناسب ترند. چنانچه تعداد بنگاهها و اندازه نسبی آن‌ها در بازار

1. Maudos and Fernandez de Guevara.

2. Lerner Index.

۳. Bain Index.

۴. Herfindhal- Hirschman.

۵. Hannah and Kay.

۶. Concentration Ratio.

تغییر کند قدرت انحصاری آن‌ها نیز تغییر می‌کند. در زیر برخی از معیارهایی تعیین درجه تمرکز و قدرت انحصاری معرفی می‌شوند.

۳-۱- شاخص بین

از دیدگاه جو بین^۱ (۱۹۴۱) سود مستمر و بیش از حد متعارف فقط در سایه قدرت انحصاری امکان پذیر است. در نتیجه با استفاده از آمار سود بنگاههایی که در بازارهای رسمی بورس فعالیت می‌کنند، می‌توان به قدرت انحصاری آن‌ها پی برد. او با استفاده از درآمد کل (R)، هزینه های جاری (C)، استهلاک (D)، نرخ بهره رایج (I) و سرمایه گذاری (V)، محاسبه نرخ بازده به سرمایه گذاری (r) را به عنوان شاخصی برای اندازه گیری قدرت انحصاری پیشنهاد نمود. (ابونوری و سامانی پور، ۱۳۸۱، ۸۸)

این مدل با دو مشکل مواجه است: یکی اینکه در حالیکه سود مستمر غیر متعارف، نمایانگر قدرت انحصاری می باشد ولی عکس آن بیانگر عدم قدرت انحصاری نیست. و دیگری وجود تفاوت در سود اقتصادی با سود حسابداری است. (یوسفی، ۱۳۸۲، ۳۳۱)

۳-۲- شاخص هانا وکی

هانا وکی در جستجوی روشی بودند که اولاً تمامی بنگاههای بازار را به حساب آورد و دوم، شرایط مورد نظرشان را تأمین نماید؛ بنابراین آن‌ها تابع زیر را ارائه نمودند:

$$HK = \sum_{i=1}^N S_i^{\alpha}, \alpha > 0$$

که در آن S_i سهم بازاری i امین بنگاه، N تعداد بنگاههای صنعت و α یک پارامتر کشش است که توسط پژوهشگر تعیین می‌شود. شاخص هانا وکی کلی تر از شاخص هیرشمن - هیرفندال است در این شاخص سهم بازار به توان α می‌رسد که انتخاب آن بستگی به محقق دارد، (وزنی است که به صنایع بزرگ در مقابل صنایع کوچک داده می‌شود) هانا وکی مقدار بین ۰/۶ تا ۲/۵ را پیشنهاد می‌کنند. α وزن و درجه اهمیت بنگاه است. اگر $\alpha = 2$ باشد شاخص هانا - کی معادل شاخص هیرفندال - هیرشمن خواهد بود.

(همان، ۳۲۰)

۳-۳- شاخص هیرفندال - هیرشمن

1. Joe Bain (1941).

یکی از شاخصهای مهم و کاربردی برای بیان مفهوم تمرکز، شاخص هرفیندال - هیرشمن است؛ زیرا این شاخص به تمام نقاط روی منحنی تمرکز توجه می‌کند؛ یعنی این شاخص از اطلاعات تمام بنگاههای صنعت استفاده می‌نماید. برای به دست آوردن این شاخص از حاصل جمع مربع اندازه‌های نسبی (سهم بازار) بنگاهها در بازار استفاده می‌شود.

$$HHI = \sum_{i=1}^n S_i^2$$

S_i سهم بنگاه i در بازار است. بدین ترتیب بنگاههای بزرگتر از وزنه اهمیتی بیشتری در ساختن شاخص هرفیندال و اندازه‌گیری میزان تمرکز بازار برخوردار هستند. اگر HHI به صفر نزدیک شود به این معنی است که بنگاه کوچک است و سهمی در بازار ندارد. نحوه تعیین رقابتی یا غیررقابتی بودن صنایع بر اساس شاخص هرفیندال - هیرشمن به این ترتیب است که بازاری که شاخص HHI آن کمتر از ۱۰۰ باشد، بازار رقابتی محسوب می‌شود و بازارهایی که تمرکز آنها $100 < HHI < 1000$ باشد، انحصار چند جانبه سست و بالاخره بازارهایی که تمرکز آنها $HHI > 1000$ است، انحصار چند جانبه سخت و انحصاری به حساب می‌آید.

۳-۴- شاخص لرنر

شاخصهای دیگری نیز وجود دارد که برای اندازه‌گیری قدرت انحصاری بنگاه مورد استفاده قرار می‌گیرد. شاخص لرنر یکی دیگر از آنهاست که به صورت زیر بیان می‌شود:

$$L = \frac{P - MC}{P} = \frac{1}{|e_d|}$$

می‌دانیم که در شرایط رقابت کامل قیمت با هزینه نهایی برابر است. اگر بین آنها تفاوتی وجود داشته باشد به طوریکه $P > MC$ گردد، دلیل ناکاملی بازار است که ما آن را قدرت انحصاری می‌نامیم. هر چه تفاوت بین قیمت با هزینه نهایی بیشتر باشد قدرت انحصاری بنگاه بیشتر است. با استفاده از شاخص لرنر می‌توان مشاهده کرد که بنگاهها در بازار انحصاری عمل می‌کنند و یا رقابتی. در حالت رقابتی $P = MC$ و لذا $L = 0$ است. اما در شرایط انحصاری P از MC بزرگتر است. در تعادل بلندمدت هزینه نهایی با درآمد نهایی منطبق می‌شود. از این رو شاخص لرنر برابر معکوس کشش تقاضاست.

(همان، ۳۲۹ - ۳۲۸)

شاخص لرنر از جمله شاخصهای اندازه‌گیری قدرت انحصاری است که دارای پایه‌های نظری قوی است و از مدل بهینه یابی استخراج می‌شود. با استفاده از این شاخص هم قدرت انحصاری

بنگاه و هم قدرت انحصاری اعمال شده در کل بازار قابل محاسبه می باشد. در ساختمان این شاخص عناصر ساختاری و رفتاری قابل مشاهده است. محاسبه شاخص لرنر با توجه به عناصر ساختاری و رفتاری کار ساده‌ی نیست و تسلط بر مدل‌های رفتاری بازار، انحصار چند جانبه و نظریه بازیها از ضروریات آن است. علاوه بر این برای محاسبه این شاخص در حالت کلی اطلاعات بازار به تفکیک تک تک بنگاهها مورد نیاز است.

(دفتر مطالعات اقتصادی و همکاران^۱، ۱۳۸۴، ۵۵)

۴- روش تحقیق

در ادبیات اقتصادی شاخص لرنر به صورت زیر تعریف می شود :

$$L = \frac{P - MC}{P} \quad (1)$$

می دانیم که در شرایط رقابت کامل قیمت با هزینه نهایی برابر است. اگر بین آن‌ها تفاوتی وجود داشته باشد به طوریکه $P > MC$ این به دلیل ناکاملی بازار یا موردی است که ما آن را قدرت انحصاری می نامیم. هر چه تفاوت بین قیمت با هزینه نهایی بیشتر باشد قدرت انحصاری بنگاه بیشتر است. هرچه تمرکز بازار بیشتر باشد میانگین شاخص لرنر برای بنگاهها بیشتر خواهد بود. این شاخص بسیار مهم است و در بیشتر مطالعات و تحقیقات از آن استفاده می شود. در تحقیق حاضر شاخص لرنر را برای سیستم بانکی کشور بر اساس روش Angelini and Cetorelli (2003) در سیستم بانکی ایتالیا، Maudos and solis (2007) برای سیستم بانکی مکزیک و... به شکل زیر تعریف می کنیم:

$$L = \frac{r - MC}{r} \quad (2)$$

در رابطه فوق r نرخ سود تسهیلات و MC هزینه نهایی عملیاتی تسهیلات است. در رابطه فوق MC بر پایه‌ی تخمینی از تابع هزینه ترانسلوگ به دست می آید. در این پژوهش ابتدا شکل کلی تابع هزینه مورد نظر برای استخراج شاخص لرنر در بازار تسهیلات ارائه می شود و سپس هزینه نهایی را استخراج می کنیم و در ادامه با استفاده از رابطه ۲ به محاسبه شاخص لرنر در بازار تسهیلات سیستم بانکی کشور خواهیم پرداخت.

۱. معاونت برنامه ریزی و امور اقتصادی، وزارت بازرگانی.

تابع هزینه‌ی ترانسلوگ مورد استفاده در این جا به پیروی از مادوس و سولس (۲۰۰۷)، به صورت زیر است:

$$\begin{aligned} \ln c_{it} = & \sum \gamma_h \ln w_{hit} + \gamma_L \ln L_{it} + \gamma_D \ln D_{it} + \frac{1}{2} \sum \sum \gamma_{hm} \ln w_{hit} \ln w_{mit} + \gamma_{LD} \ln L_{it} \ln D_{it} \\ & + \frac{1}{2} \gamma_{LL} (\ln L_{it})^2 + \frac{1}{2} \gamma_{DD} (\ln D_{it})^2 + \sum \gamma_{hL} \ln L_{it} \ln w_{hit} + \sum \gamma_{hD} \ln D_{it} \ln w_{hit} \\ & + \mu_1 T + \frac{1}{2} \mu_2 T^2 + \mu_L T \ln L_{it} + \mu_D T \ln D_{it} + \sum \mu_h T \ln w_{hit} + u_{it} \end{aligned} \quad (3)$$

در رابطه C هزینه‌های عملیاتی، W قیمت نهاده‌ها (نیروی کار و سرمایه فیزیکی)، L میزان تسهیلات و D میزان سپرده‌هاست. T یک متغیر روند زمانی است که تأثیر پیشرفت تکنولوژی را نشان می‌دهد.

بر اساس تخمین معادله (۳)، هزینه‌های عملیاتی نهایی در بازار تسهیلات برای هر بانک و به ازای هر سال از دوره زمانی مورد مطالعه مطابق با رابطه زیر مورد محاسبه می‌گیرد:

$$mc_{Lit} = \frac{\partial C_{it}}{\partial L_{it}} = \left[\gamma_L + \gamma_{LL} \ln L_{it} + \sum \gamma_{hL} \ln w_{hit} + \gamma_{LD} \ln D_{it} + \mu_L T \text{trend} \right] \frac{C_{it}}{L_{it}} \quad (4)$$

باید توجه داشته باشیم که این پژوهش به دو بخش تقسیم می‌شود یک بخش به بررسی درجه تمرکز در بازار تسهیلات کل صنعت بانکداری طی سالهای ۱۳۸۷ - ۱۳۸۰ می‌پردازد؛ در این بخش بانک‌های دولتی و خصوصی مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. در بخش دوم تنها بانک‌های دولتی طی سالهای ۱۳۸۷ - ۱۳۷۵ مورد مطالعه قرار گرفته و درجه تمرکز بازار تسهیلات بانک‌های دولتی را مورد ارزیابی قرار داده‌ایم.

۵- تخمین تابع هزینه و محاسبه شاخص لرنر تسهیلات

بانک‌های مورد مطالعه در این بخش شامل ۱۵ بانک است که ۱۰ بانک دولتی و ۵ بانک خصوصی را در بر می‌گیرد. بانک‌های دولتی مورد مطالعه در این بخش شامل بانک‌های ملی، سپه، صادرات، رفاه، مسکن، کشاورزی، تجارت، ملت، صنعت و معدن و توسعه صادرات است. بانک‌های خصوصی شامل بانک‌های کارآفرین، سامان، اقتصاد نوین، پارسیان و سینا است.

بر اساس تخمین تابع هزینه (۳) معادله‌ی هزینه نهایی تسهیلات به صورت زیر حاصل می‌شود:

$$Mc_L = \{0.54 - 0.23 * \ln D + 0.3 * \ln L + 0.15 * \ln W_1 - 0.09 * \ln W_2 - 0.05 * T\} * C/L$$

در تخمین تابع هزینه متغیر مجازی وارد شده است که به ازای بانک‌های خصوصی عدد یک و برای بانک‌های دولتی عدد صفر می‌گیرد. در ادامه میزان هزینه نهایی به ازای هر سال محاسبه گردید و با استفاده از رابطه (۲) میزان شاخص لرنر در بازار تسهیلات کل سیستم بانکی کشور طی سالهای ۱۳۸۷ - ۱۳۸۰ محاسبه گردید که نتایج آن در جدول شماره (۱) مشاهده می‌گردد. جدول شماره (۱): شاخص لرنر محاسبه شده در بازار تسهیلات کل سیستم بانکی کشور

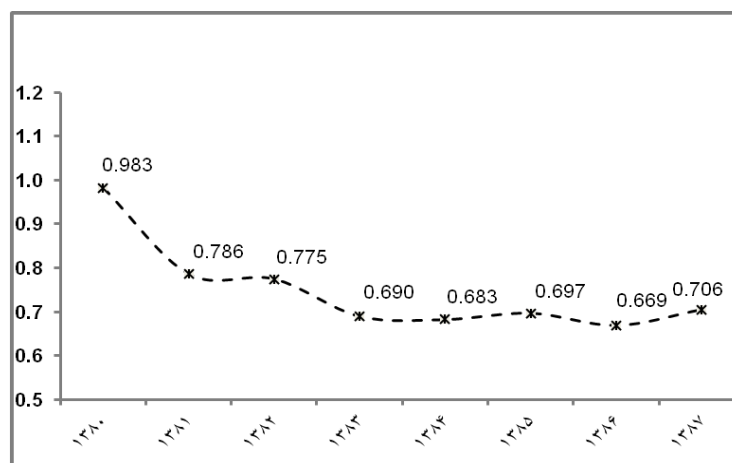
سال	1380	1381	1382	1383	1384	1385	1386	1387
لرنر تسهیلات	0.983	0.786	0.775	0.690	0.683	0.697	0.669	0.706

منبع: محاسبات تحقیق

همانطور که ملاحظه می‌شود در بازار تسهیلات با ورود بانک‌های خصوصی از سال ۱۳۸۰ شاخص لرنر به میزان ۰,۲ کاهش یافته است. میزان شاخص نشان‌دهنده درجه تمرکز بازار بانکی کشور است که هم‌زمان با ورود بانک‌های خصوصی کاهش یافته و به این معناست که حضور بانک‌های خصوصی از درجه انحصار در سیستم کاسته و شرایط به سمت رقابتی شدن پیش رفته است.

نمودار شماره (۱) روند شاخص لرنر در بازار تسهیلات سیستم بانکی کشور را نشان می‌دهد. بانک‌ها به منظور دستیابی به سود بیشتر اقدام به اعطای تسهیلات به مشتریان می‌کنند. در تخصیص وجوه برای اعطای تسهیلات، هدف اولیه مدیریت بانک کسب درآمد از طریق تأمین اعتبار مورد نیاز جامعه است و هدف دوم مدیریت بانک درجه نقدشوندگی تسهیلات است.

همانطور که در نمودار دیده می‌شود با آغاز فعالیت بانک‌های خصوصی در سال ۸۰ کاهشی در درجه تمرکز بازار که با شاخص لرنر محاسبه شده روی داده است. می‌توان گفت که با حضور بانک‌های خصوصی رقابت در بازار تسهیلات افزایش نشان می‌دهد و پس از آن در سال ۸۳ کاهش دیگری را به میزان ۸ درصد داشته است. پس از آن تقریباً روند یکنواختی را تجربه کرده است و تغییر چشم‌گیری دیده نمی‌شود.

نمودار شماره (۱): روند شاخص لرنر در بازار تسهیلات سیستم بانکی کشور
مأخذ: محاسبات تحقیق

در ادامه به بررسی درجه تمرکز بازار تسهیلات بانک‌های دولتی می‌پردازیم. حال به تخمین تابع هزینه (۳)، برای محاسبه شاخص لرنر سیستم بانک‌های دولتی کشور به منظور بررسی رقابت بین بانک‌های دولتی می‌پردازیم. بر اساس تخمین تابع هزینه فوق، معادله‌ی هزینه نهایی تسهیلات بانک‌های دولتی به صورت زیر حاصل می‌شود:

$$MCL = \{2.23 + 0.046 * \ln D - 0.4 * \ln L - 0.16 * \ln W_1 + 0.2 * \ln W_2 + 0.2 * T\} * C/L$$

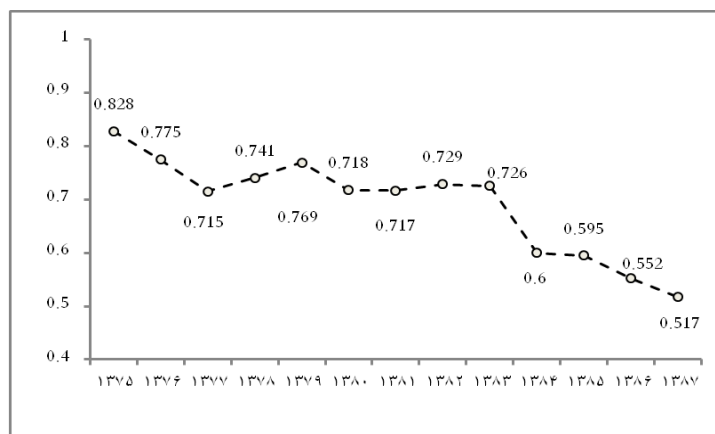
همانند بخش قبل میزان هزینه نهایی به ازای هر سال محاسبه گردید و با استفاده از رابطه (۲) میزان شاخص لرنر در بازار تسهیلات طی سالهای ۱۳۸۷ - ۱۳۷۵ محاسبه گردید که نتایج آن در جدول شماره (۲) مشاهده می‌گردد.

جدول شماره (۲): شاخص لرنر محاسبه شده در بازار تسهیلات بانک‌های دولتی

سال	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷
لرنر تسهیلات	۰.۸۲۸	۰.۷۷۵	۰.۷۱۵	۰.۷۴۱	۰.۷۶۹	۰.۷۱۸	۰.۷۱۷	۰.۷۲۹	۰.۷۲۶	۰.۶	۰.۵۹۵	۰.۵۵۲	۰.۵۱۷

منبع: محاسبات تحقیق

در بازار تسهیلات سیستم بانک‌های دولتی در سال ۱۳۷۵ شرایط انحصاری مشاهده می‌شود اما در سالهای پس از آن شاخص لرنر روند کاهشی دارد. می‌توان مشاهده نمود که بازار تسهیلات در سیستم دولتی به سمت رقابتی شدن پیش رفته است. نمودار (۲) روند شاخص لرنر را در بازار تسهیلات سیستم بانک‌های دولتی نشان می‌دهد. همانطور که در نمودار مشاهده می‌شود در بانک‌های دولتی شرایط به سمت رقابت پیش رفته است و روند آن در نمودار (۲) مشاهده می‌شود.

نمودار شماره (۲): روند شاخص لرنر در بازار تسهیلات بانک‌های دولتی

مأخذ: محاسبات تحقیق

به نظر می‌رسد عامل اصلی در افزایش رقابت پس از ورود بانک‌های خصوصی، افزایش در هزینه نهایی سیستم بانکی باشد. چراکه در سالهای قبل از ورود بانک‌های خصوصی، بانک‌های دولتی سود بسیار کمی را به سپرده‌ها پرداخت می‌کردند. با ورود بانک‌های خصوصی رقابت جهت جذب سپرده‌ها که منبع اصلی بانک جهت ارائه خدمات می‌باشد به شدت افزایش یافت که در نتیجه نرخ سود پرداختی به سپرده‌گذاران نیز بالا رفت. از سوی دیگر بانک‌ها جهت رقابت برای جذب سپرده‌گذاران ناچار به بکارگیری تکنولوژی و فناوری روز (ATM، کارت‌های اعتباری و...) پیاده‌سازی بانکداری الکترونیکی جهت دسترسی آسان و به موقع مردم به انواع خدمات بانکی و استفاده از نیروهای مجرب و پرتوان بودند که به نوبه خود هزینه‌های سیستم بانکداری را افزایش داد. می‌توان گفت مهمترین تأثیر بانک‌های خصوصی بر بانک‌های دولتی کشور ارتقای کیفیت اعتبارات آن بانک‌هاست. این بانک‌ها اکنون برای کاهش هزینه‌های خود

توجه بیشتری به سیاست‌های عملیاتی خود خواهند داشت و برنامه توسعه شعب خود را محدود خواهند کرد.

بانک‌های دولتی خدمات متنوع‌تری را ارائه خواهند داد، در حفظ کارکنان با تجربه تر خود توجه بیشتری مبذول خواهند داشت، و دولت نیز ناچار خواهد بود همانگونه که در برنامه سوم توسعه آمده است، تسهیلات تکلیفی را کم کنند، حساب بانک‌ها را از دولت جدا کنند و اجازه دهند که بانک‌ها مطابق با معیارهای تجاری به اعطای اعتبارات بپردازند.

(عبدۀ تبریزی، ۱۳۸۰، ۱۱)

۴- نتیجه‌گیری و پیشنهادات

همانطور که مشاهده شد بازار بانکی از بسیاری جهات به الگوی غیر رقابتی شبیه است و تنها با ورود بانک‌های خصوصی تغییراتی در جهت حرکت به رقابت در بازار تسهیلات به چشم می‌خورد. شاخص لرنر محاسبه شده در پژوهش حاضر نزدیک به شرایط انحصاری است و هنوز با شرایط مطلوب رقابتی فاصله داریم.

در شبکه بانک‌های دولتی نیز مشاهده می‌شود که با ورود بانک‌های خصوصی، بانک‌های دولتی مجبور به عکس‌العمل شده‌اند و افزایش رقابت را در سیستم شاهد هستیم. با مشاهده تعداد محدود بانک‌ها در این صنعت به نظر می‌رسد ساختار بازار از این جهت به الگوهای رقابت ناقص نزدیک باشد. شاید بتوان گفت مهمترین تأثیر بانک‌های خصوصی بر بانک‌های دولتی ایران ارتقای کیفیت اعتبارات آن بانک‌ها بوده است.

بانک‌های خصوصی پیشرو در ارائه خدمات جدید بانکی بوده‌اند همانند ارزش آفرینی برای مشتریان و افزایش سطح رضایتمندی مشتریان، اطلاع رسانی و ارائه خدمات مختلف الکترونیکی با استفاده از ابزارهای مختلفی چون: اینترنت، تلفن‌بانک، پیام کوتاه و... به مشتریان، گسترش بانکداری الکترونیکی و... که این موضوع باعث شد تا تعدادی از بانک‌های دولتی به پیروی از آنها، خدمات مشابه ارائه کنند و می‌توان گفت که بخش اعظم افزایش رقابت در شبکه بانکی کشور با ورود بانک‌های خصوصی از همین ناحیه می‌باشد و همانطور که عنوان شد، منظور ما از رقابت در سیستم بانکی در واقع همان رقابت در نوآوری و ارائه خدمات نوین بانکی به منظور جذب مشتری بیشتر بود.

با توجه به مباحث عنوان شده می‌توان پیشنهادات زیر را برای بهبود فضای رقابتی در سیستم بانکی کشور مطرح کرد همانند: کاهش سیاست‌های دستوری، اعطای آزادی بیشتر به بانک‌ها و ایجاد شرایط رقابتی‌تر در شبکه بانکی کشور، توسعه فعالیت بانک‌های خصوصی (خصوصی سازی بانک‌های دولتی و حمایت از تشکیل بانک‌های خصوصی جدید)، وضع مقررات تنظیمی به‌منظور جلوگیری از رفتارهای ضد رقابتی، گسترش امکان فعالیت بانک‌های خارجی در کشور به‌منظور ارتقای رقابت در سیستم بانکی کشور.

منابع:

- ابونوری، اسمعیل وسامانی‌پور، حسن (۱۳۸۱). "برآورد پارامتریکی نسبت تمرکز صنایع در ایران"، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۲۲، صفحات ۹۸ - ۱۲۸.
- امید نژاد، محمد، "گزارش عملکرد نظام بانکی کشور در سالهای ۸۷ - ۱۳۸۵"، موسسه عالی بانکداری ایران.
- بانک اقتصاد نوین. گزارش سالانه و صورت های مالی. سالهای ۸۷ - ۱۳۸۱. پژوهشکده پولی و بانکی.
- بانک پارسیان. گزارش سالانه و صورت های مالی. سالهای ۸۷ - ۱۳۸۱. پژوهشکده پولی و بانکی.
- بانک پاسارگاد. گزارش سالانه و صورت های مالی. سالهای ۸۷ - ۱۳۸۴. پژوهشکده پولی و بانکی.
- بانک تجارت. گزارش سالانه و صورت های مالی. سالهای ۸۷ - ۱۳۸۱. پژوهشکده پولی و بانکی.
- بانک سینا. گزارش سالانه و صورت های مالی. سال ۱۳۸۵. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
- بانک صنعت و معدن. عملکرد ۲۵ ساله. ۸۳ - ۱۳۵۸. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
- بانک صنعت و معدن. گزارش سالیانه. ۸۴ - ۱۳۸۳. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
- ترازنامه و صورت سود و زیان بانکها در سالهای ۸۴ - ۱۳۷۳. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
- ترازنامه و صورت های مالی شبکه بانکی و مشخصات دفاتر نمایندگی بانکهای خارج از کشور سال ۱۳۷۸. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
- حمیدی صحنه، مهدی (۱۳۸۷). "بررسی درجه انحصارسیستم بانکداری و تأثیر ورود بانکهای خصوصی بر میزان رقابت در سیستم بانکداری ایران"، پایان نامه کارشناسی ارشد، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه ریزی (معاونت برنامه ریزی و نظارت راهبردی).
- ساسان گهر، پرویز (۱۳۸۳). "گزارش عملکرد نظام بانکی کشور در سال ۱۳۸۲ (به مناسبت برگزاری پانزدهمین همایش بانکداری اسلامی)"، موسسه عالی بانکداری ایران.
- ساسان گهر، پرویز و همکاران (۱۳۸۴). "گزارش عملکرد نظام بانکی کشور در سال ۱۳۸۳ (به مناسبت برگزاری شانزدهمین همایش بانکداری اسلامی)"، موسسه عالی بانکداری ایران.
- شفیع، افسانه (۱۳۸۸). "تحلیل ساختار، کارایی و هزینه اجتماعی انحصار؛ مطالعه تجربی صنعت بانکداری ایران"، رساله دکتری، دانشگاه علامه طباطبائی.
- عبده تبریزی، حسین (۱۳۸۰). "بانکهای خصوصی و تجدید ساختار بانکهای دولتی"، مجموعه مقالات دوازدهمین همایش بانکداری اسلامی، موسسه عالی بانکداری ایران.
- فرجی، یوسف و وکیلی، سعید (۱۳۸۵). "ضرورت خصوصی سازی بانکهای تجاری در ایران و ارائه مدل مناسب با استفاده از تجربیات سایر کشورها"، (مجموعه مقالات هفدهمین همایش بانکداری اسلامی)، موسسه عالی بانکداری ایران.
- کمیلی، میلاد (۱۳۸۶). "رابطه نرخ سود سپرده‌ها و درجه تمرکز بانک با توجه به متغیرهای ریسک در صنعت بانکداری ایران"، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.

- وزارت بازرگانی (۱۳۸۴). "لایحه قانون رقابت مبانی نظری و تجربه کشورها"، معاونت برنامه‌ریزی و امور اقتصادی (دفتر مطالعات اقتصادی)، شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
- ویژه نامه یازدهمین همایش بانکداری اسلامی (بانکداری اسلامی و توسعه). موسسه عالی بانکداری ایران ۱۳۷۹.
- یوسفی، محمدقلی (۱۳۸۲). "اقتصاد صنعتی (جلد اول)"، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، چاپ اول.
- Angelini, P., Cetorelli, N., (2003). "Bank competition and regulatory reform: The case of the Italian banking industry". *Journal of Money, Credit and Banking* 35, 663-684.
- Bain, J.S. (1941), "The Profit Rate as a Measure of Monopoly Power", *Quarterly Journal of Economics*, 255-271.
- Delies, M., and Pagoulatos, G., (2009), "Bank competition, institutional strength and financial reforms in central and Eastern Europe and the EU", July.
- Lerner, A.P., 1934. "The concept of monopoly and the measurement of monopoly power". *Review of Economic Studies* 29, 291-299.
- Maudos, J., Fernandez de Guevara, J., (2007), "The cost of Market power in the European banking sectors: social welfare loss vs. inefficiency cost", *Journal of Banking & Finance* 37(7), pp. 2103-2125.
- Maudos, J., Solis, L., (2007), "Deregulation, liberalization and consolidation of the Mexican banking system: Effects on competition", Working paper

